

"אוהב משפט" - פירושו של ר' שמעון בן צמח דוראן (בעל התשב"ץ) לספר איוב

ליאורה פטרובר

רבי שמעון בן צמח דוראן (קכ"א-ר"ד, 1361-1444) מוכר ללומדי התורה בשם "התשב"ץ", על שם ספר התשובות שלו שהוא החשוב והנפוץ מבין ספריו. העובדה שהוא כתב גם פירוש רחב על ספר איוב אינה ידועה לרבים. "אוהב משפט" הודפס לראשונה בוונציה בשנת ש"ט-ש"נ, יחד עם פירושו של ר' עובדיה ספורנו לאיוב. את הדפוס הראשון התקין ר' יוסף מולכו, והוא מתאר את דרך הההדרה בפתחת הספר ובסיומו. הדפוס הותקן על פי שני כתבי יד של "אוהב משפט" שהיו בידי, אחד כתוב "אותיות מלופפות",¹ כלשונו, ואחד "בכתיבה תמה". הוא מתאר בעיה גדולה שעמדה לפניו, כי שני הנוסחים היו שונים זה מזה "עד כי לפעמים נפשי נבהלה מאד כי לא ידעתי מה לעשות". לדבריו, הוא התאמץ לרדת לעומקם של הדברים והצליח להבינם ולהאירם.

ר' יוסף מולכו עלה לצפת יחד עם אביו שהיה מגבירי שלוניקי, והיה אחד מן השליחים שנשלחו מצפת לפני שנת ש"נ.² בהיותו בשליחות באיטליה הביא לדפוס בוונציה את ספר "אוהב משפט" לרשב"ץ, יחד עם פירושו של הספורנו לאיוב "משפט צדק".³

בשנת תשל"ב צולמה מהדורה זו על ידי הוצאת ציון בתל אביב, ומהדורה זו היא הבסיס לדבריי כאן.⁴ (קיימת מהדורת צילום נוספת – על ידי האחים גאלדענבערג בברוקלין, נ"י.)

מטרת המאמר הזה היא לסקור את דרכו ואת ייחודו של הרשב"ץ בפירושו לאיוב, מאפייני הפירוש וסגולותיו: שיטתו המיוחדת בהבנת ספר איוב, מעשה הפירוש ומקורותיו, שימושו בתרגום לאיוב, בחינה ועיבוד של דברי הראשונים בבאורו, יחסו אל מדרשי חז"ל וביאוריו הדקדוקיים. אקדים לכך דברי מבוא לתולדותיו של רשב"ץ, לחיבוריו ולהקדמתו הפילוסופית לספר.

מבוא – תולדותיו וחיבוריו

רבי שמעון בן צמח דוראן נולד בשנת ה'קכ"א (1361), ורוב שנות צעירותו עברו עליו באי מיורקה הסמוך לספרד.⁴ הוא בן למשפחה מסועפת בשם דוראן, ואשר אחד הענפים שלה, שאליה השתייך, מכונה בשם

1 אותו קיבל מידי הרמ"ע מפאנו (מתוך דברי הקדמתו).
2 מ' בניהו, "שלוחיה של צפת בימי שקיעתה", אוצר יהודי ספרד, ב, ירושלים תשי"ט, עמ' 77-81.
3 יצוין שבמכון לתצלומי כתבי יד שבבית הספרים הלאומי יש כמה כתבי יד לספר זה.
4 בכתיבת דברים אלה על תולדותיו נעזרתי בדברי המבוא של י' קטן למהדורת התשב"ץ, הוצאת מכון ירושלים, תשנ"ח, ובדברי המבוא לעבודת הדוקטור של נ' אריאלי, משנתו הפילוסופית של הרשב"ץ, האוניברסיטה העברית,

"משפחת סופרים". אל משפחה זו מתייחסים על ידי חיתון הרמב"ן, ר' יונה גירונדי ור' לוי בן גרשום (הרלב"ג). אל שלושת אלה מגלה רשב"ץ יחס מיוחד בכתביו: אל רמב"ן הוא מתייחס בהערצה מופלגת ומקבל את דבריו בדרך כלל ללא ביקורת, ואילו אל רלב"ג יחסו שונה, והוא גם מסתייג מדעות מסוימות שלו, אם כי הוא מודע לחכמתו ושואב ממנו ידיעות חשובות.⁵

במיוורקה הייתה קהילה ותיקה ומפורסמת של "יותר מאלף בעלי בתים, והיו שם מקדם רבנים וחכמים גדולים מפרובינצא וצרפת וקטלוניא".⁶ במיוורקה, וכן בהיותו באראגון, התגדל בתורה לפני רבותיו הגדולים, כלשונו – "זנב לאריות הייתי בימי חורפי",⁷ ובלט כבר אז בכישרונותיו הנדירים ובידיעותיו בתורה ובמדע, כפי שהוא מעיד על עצמו: "ומצאתי בעצמי על חברי יתרון עד אשר לא היה לזולתי עימי זכרון... ומבית הספר לא משתי, ואם מצאתי לי רב עדיין – אותו שימשתי. ואם בחכמות חיצוניות היקשיות מופתיות עיוניות שכליות טבעיות רפואיות הגיוניות לימודיות – הן כל ראתה עיני, לקוחים לאכול התוך ולזרוק הקליפה" (תשב"ץ ח"ב נ"ב).

בדברי פירושו לאבות על "אל תעשם עטרה להתגדל בהם..." הוא מציין שבהיותו במיוורקה "נכסים היו לנו ומלאכת הרפואה היה לנו אשר החכמה ההיא תחייה בעליה", ולא התפרנס מן הציבור.⁸ בפרעות שנת קנ"א (1391) נאלץ רשב"ץ לברוח ממיוורקה, כמו אלפי היהודים שנמלטו מספרד, והתיישב בעיר אלג'יר ("אלגזיר") בצפון אפריקה, עיר החוף הקרובה לאי מיוורקה. באלג'יר הוא נרתם יחד עם הריב"ש (ר' יצחק בר ששת, שהגיע גם הוא לאלג'יר מספרד) להרמת קרן התורה ולהפצת לימודה. הציבור קיבל את מרותו, ולא היה גבול להערצתם אותו. הוא נשאל בהלכה על ידי קהילות רבות אף מחוץ לאלג'יר, ורבני אלג'יר בתחילת המאה הי"ח מעידים שנהגו על פי קביעותיו בהלכה.⁹ בשנת ר"ד (1444), בהיותו בן 83, נפטר רשב"ץ, לאחר שזכה לכתוב 14 ספרים. הוא מנה אותם ברשימה שכתב בעצמו,¹⁰ ביניהם ספרי הלכה, פרשנות, מחשבה ופולמוס.

ברשימת ספריו מנה רשב"ץ גם את ספרי **הפירושים** שכתב: "אוהב משפט" הכולל פירוש לספר איוב; "מגן אבות" חלק רביעי, הוא פירוש על מסכת אבות; "לווית חן" על ספר בראשית; פירוש להושענות ולפיוטים שונים; פירוש למשנת "איזהו מקומן" ולברייתא דרבי ישמעאל; פירוש להגדה של פסח "אפיקומן".

חיבוריו ההלכתיים ותשובותיו של רשב"ץ נפוצו ונלמדו, התחשבו בפסיקותיו ופעמים רבות הכריעו על פיהן, וזאת אף על פי שהדפסת "ספר התשב"ץ", הוא ספר תשובותיו, הושלמה רק בשנת תצ"ט – כשלוש מאות שנה לאחר פטירתו. אף ר"י קארו בספרו "בית יוסף" הביא מדבריו. לא כן חיבוריו הפרשניים: פירושו לספר איוב כמעט אינו מוכר, והספר "לווית חן" לבראשית לא הודפס,

ירושלים תשל"ו.

5 אריאלי, מתוך המבוא לעבודתו.

6 תשב"ץ ח"א נ"א, מתוך המבוא לתשב"ץ.

7 תשב"ץ ח"א קפ"ט.

8 מגן אבות פ"ד מ"ה. פירושו על דברי המשנה הזאת חשוב ומקיף ביותר, והוא האריך בנושא זה אף בתשובותיו, תשב"ץ ח"א סי' קמב ואילך.

9 אריאלי, מתוך המבוא הנ"ל.

10 נמצאה בסוף החלק השני והשלישי של דפו"ר לתשב"ץ.

וכתב היד נעלם.¹¹ אמנם פירושו להגדה ולפיוטים צוטטו, בעיקר על ידי חכמים מצפון אפריקה,¹² ופירושו למסכת אבות נפוץ.

חיבורו על ספר איוב

ברשימת 14 ספריו הערוכה על פי סדר כתיבתם כותב רשב"ץ: "ספר שלישי – ספר ההשגחה אשר קראתיו אוהב משפט, כי יש בו גם פירוש לאיוב". בספרו "יבין שמועה"¹³ שחיבר בשנת ה' חפץ למען צדקו¹⁴ כתב רשב"ץ: "וכן פירשתי בספר אוהב משפט שחיברתי זה לי חמשה ושלושים שנה", מכאן ש"אוהב משפט" חובר בשנת קס"ה, בהיות רשב"ץ בגיל 44.

הספר בנוי משני חלקים: חלק ראשון הכולל ל"ה פרקים, והוא כעין מבוא לספר איוב, חיבור מעמיק הכתוב בלשון בהירה, דן בעיקרי האמונה ועוסק במיוחד בתורת ההשגחה. בספר זה דוחה רשב"ץ את מספר העיקרים של הרמב"ם, שהם י"ג, ומעמיד אותם על שלושה, והם: מציאות האלוקים, תורה מן השמים, שכר ועונש (כך כותב גם בן דורו ר' יוסף אלבו ב"ספר העיקרים"). עקרונות אלה שימשו נקודת מוצא לדיוניו בספרו הפילוסופי "מגן אבות" שחובר מאוחר יותר, וסביבם בנה את משנתו.¹⁵ להלן אפרט את תוכנו של החלק הראשון.

בכתביו המאוחרים יותר מציין רשב"ץ לא פעם ביאורים שכתב בספרו "אוהב משפט", כגון בספר "זוהר הרקיע" אזהרה ל"ו: "ולא תזעזע תלמך – הם בקעי החרישה, וכבר פירשתי זה בספר אוהב משפט". בספר "יבין שמועה" סימן ד' הוא מפרש את המילה "חלדה" ומציין את ביאורו ב"אוהב משפט".

הפירושים האחרים לספר איוב

ספר איוב בולט בכך שנתפרש על ידי פרשנים רבים באופן מיוחד. רמב"ן, למשל, פירש רק את חמשת חומשי התורה ואת ספר איוב, וכמוהו פירש רשב"ץ רק ספר זה. (אמנם בסוף ימיו, כשהיה בן 77 שנים, כתב חיבור על ספר בראשית בשם "לויית חן", אבל מטרתו בספר זה, כלשונו, "הגהות על פירוש התורה להחכם השלם הגדול קרובינו רבי לוי בן גרשום ז"ל, וכתבתי זה... בפרשת 'כי שרית עם אלקים ועם אנשים ותוכל' ", כלומר מטרת הספר פולמוסית).

ואמנם, מלבד אלה נמצאים בידינו פירושי ראשונים רבים דווקא לספר איוב: ר"י קרא, רשב"ם, רבנו תם, תלמיד רש"י, ר"ש מסנות, ר' משה ג'קטיליא, ר' זרחיה מברצלונה, רבנו מיוחס, ר' יוסף אלבו, הריקנאטי, ואף רבנו בחיי מפרש פרקים מן הספר בתוך ספרו "כד הקמה". כמו כן ר' יוסף קמחי וכן ר' משה – כל אחד מהם כתב פירוש קצר על הספר.

כפי שיתואר להלן, רשב"ץ מצטט פעמים רבות מאוד פירושים בשם "יש מפרשים", וכך נוהגים גם

11 ר' חיים ב"ר מיכל מציין בספרו "אור החיים", (ירושלים תשכ"ה, מהדורת צילום), עמ' 604, שכתב היד הוזכר על ידי ר' שמואל אבן יול בספר "הדר זקנים" (הודפס בליוורנו, ת"ר). שם בפרשת וירא הוא מציין פעמיים "מה שראיתי לרשב"ץ בספר לויית חן כתב יד".

12 לדוגמה, ר' יהודה טולדנו בפירושו להגדה "נורא תהלות" (תק"ט-תק"פ, הספר לא נדפס) ציטט הרבה מתוכו, וכן מהר"י עיישא בספרו "זואית ליהודה". האחרון היה אב"ד באלג'יר כשלוש מאות שנה אחרי הרשב"ץ.

13 דף ד סימן י"ב.

14 כלומר בשנת ה' אלפים ומאתיים.

15 אריאלי (לעיל, הערה 4), עמ' 10.

רש"י, א"ע ורמב"ן¹⁶ שקדמו לתקופתו, מה שמלמד על פירושים נוספים שהיו בידיהם ואינם ידועים לנו. את ריבוי הפירושים לספר איוב נראה להסביר בשני טעמים הקשורים זה לזה: ספר איוב מתייחד בתוכנו בין ספרי המקרא בעסקו בשאלות היסוד החשובות, השגחת ה' ושכר ועונש¹⁷, וכל מי שנדרש לנושאים אלה היה חייב להעמיק בו ולהתבסס עליו. ההתעניינות בתכנו – בפרט בימי הביניים שבהם התפלמסו והתעצמו סביב הנושאים האלה – מובנת, אבל לשונו המליצית והקשה של הספר עלולה הייתה להוות מחסום בפני הלומדים, וחייבה ועוררה עבודת פרשנות יסודית על הספר. בדבריו הנוכחים של רשב"ץ ניתן למצוא חיזוק להסבר זה: "ספר שלישי ספר ההשגחה... כי יש בו גם פירוש לאיוב", כלומר המניע העיקרי לכתבתו – העיון בנושא ההשגחה. עוד הוא כותב בסיום פירושו "התהילה לא-ל אשר עזרנו ברחמי וקרוב חסדיו להשלים פירוש זה הספר הנכבד העמוק... לפי שכוונת זה הספר הוא להועילנו דעות אמיתיות בענייני ההשגחה", ונראה שמכאן נובע שמו של הספר, "אוהב משפט" – אוהב משפט ה'.

אף רמב"ן כותב בהקדמה לפירושו לאיוב דברים מעין אלה, וכותב הרב ח"ד שעוועל בתחילת המבוא לפירושו שרמב"ן הגיע לחיבור זה בעקבות כתיבת "שער הגמול". (ואף הרמב"ם כמו"נ ורבנו בחיי ב"כד הקמה" פירשו קטעים מספר איוב תוך כדי עיסוקם בעיקרי ההשגחה.) עניין זה של ריבוי הפירושים לספר איוב חשוב לענייננו ומהווה מבוא חשוב לפירושו של רשב"ץ, שכן הוא משתמש הרבה מאוד בפירושי קודמיו, לומד אותם ודן בהם, כפי שיתואר בהרחבה בהמשך.

תוכן הקדמתו הפילוסופית לספר איוב

כאמור לעיל הקדים רשב"ץ לפירושו ל"ה פרקים המבררים את נושא השגחת ה' ותורת הגמול. בפרקים אלה הוא דן בעניינים היסודיים: בשאלת ידיעת ה' ובחירת האדם (פרק ו), הגמול בעולם הזה ובעולם הבא וקוצר ההשגה האנושית (פרק ז), המלאכים ותפקידם (פרק ח), השפעת המזל ומערכת המוכבים (פרק ט), השגחה מינית והשגחה אישית (פרק יב), הסבר הטובות הבאות על הרשע והרעות הבאות על הצדיק (פרקים יג-כד) והסבר דברי הנביאים העוסקים בעניין הגמול (פרק כה).

באמצע – בפרק ח והלאה – מתפלמס רשב"ץ עם הרמב"ם בעניין עיקרי האמונה. הוא מעמיד את העיקרים על שלושה בלבד – אמונה בה', האמונה בתורה מן השמים והאמונה בגמול. כנגד הרמב"ם הוא טוען שמן השלושה האלה נגזרים שאר יסודות האמונה, שאותם הוא מכנה "תולדות", ואם באים לפרט אותם יגיע מספרם ליותר מ"ג. לדעתו יש הבדל מהותי בין שלושת העיקרים האלה לבין התולדות, כי "המאמין בעיקרים ומקצץ בסעפיים... אף על פי שהוא טועה אינו כופר" (פרק ט), ובדומה להשגת הראב"ד הוא כותב "לא הותר לנו לספר בגנותם ולומר עליהם שהם מכתות שאינן מקבלות פני שכינה, חס ושלוש לא תהא כזאת בישראל".

16 לדעת הרב שעוועל, רוב הציטוטים האנונימיים בפירושו הרמב"ן הם מפירושו ר' יוסף ור' משה קמחי (מבוא למהדורתו, עמ' יב).

17 רמב"ן בהקדמתו לפירושו מגדירו כ"שורש באמונה ויסוד התורה".

דרכו של רשב"ץ בפירושו לאיוב

שיטתו בהבנת ספר איוב

בהקדמתו ללל רשב"ץ פרקים (בעיקר כו-לה) שבהם פרש את שיטתו בהבנת ספר איוב. ספר איוב בא לדון "בתלונת צדיק ורע לו ובתלונת הצדיק עצמו היודע בעצמו שהוא צדיק, כי זאת היא הקושיא החזקה המבהילה והמחרידה והמביאה לידי נטייה מהאמת וכפירה... היתר הספק האמיתי הבא בשאלה זו עמוק מאוד" (עמ' ט, א). מטרת הספר היא להביא ראיות מופתיות שה' ית' משגיח בזה העולם, ובפרקים יג-טז בהקדמה מפרט רשב"ץ את הראיות האלה.

לדברי רשב"ץ "המפרשים הראשונים ז"ל הוציאו דיבה על איוב והרשיעו אותו יותר ממה שהרשיעו אותו חבריו", ומענו נגדו ג' כפירות: שהאמין בשלטון מערכת הכוכבים ביום הלידה, שלא האמין בהשגחה פרטית ושטען שאף אם ה' יודע מה שקורה בעולם – סילק את השגחתו מן האדם.

גישתו של רשב"ץ נוטה מדרכם של האחרים. לדעתו לא כפר איוב אף לא באחד מן הדברים האלה: "איוב עם היותו קורא תגר על משפטי הש"י... היה מאמין כי הש"י ומצוותיו ואזהרותיו אמת, אלא שהיה תמה על הכאיבו אותו חנם... ואמרו איוב עובד מאהבה היה", ואכן חתם את דבריו במילים "הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה" בדומה לקהלת (עמ' יג, א). לדעת רשב"ץ ידע איוב בנפשו שאינו צדיק גמור, אך טענתו הייתה כנגד חוזק המכאובים אשר באו עליו, כאילו ה' פועל נגדו מתוך שנאה ונקמה, וכדברי חז"ל – איוב לקה ובעט.

שלושת הרעים הרשיעו את איוב, במיוחד בלדד וצופר, וטענו שייסוריו הם הוכחה לרשעתו. רק אליהוא הביא אפשרות אחרת – לדעת רשב"ץ זהו הסבר על דרך האמת, שייסורי איוב הם דרך תוכחת (ייסורים של אהבה), ויש שהקב"ה נתן רשות למקטרגים לפעול, וזה מחסדיו עם בראיו כדי למרק אותם מחטאתם (עמ' מ, א). רשב"ץ, אשר בפירוש הפסוקים הלך פעמים רבות בעקבות רמב"ן, נטה כאן מדרכו של רמב"ן שלפיה החסבר לייסורי איוב הוא סוד הגלגול, ומפלט דרך עצמאית בהבנת ספר איוב.

מעשה הפירוש

מתוך ההקדמה לפירושו לאיוב "אוהב משפט", עמוד ה:

וזה הספר הוא עמוק הרבה, אם מצד הדרוש שהוא עמוק, אם מצד סידור העניינים אשר מצד ביאור המילות וענייני הפסוקים, והמפרשים הראשונים ז"ל טרחו הרבה בפירושיהם לזה הספר ליישבו דבר על אפניו...

ולזהו העניינים מפוזרים אחת הנה ואחת הנה, ראיתי לחבר ספר זה לכא אחריהם למלא את דבריהם כדי שיהיו הדברים מסודרים להועיל לעצמי ולכיוצא בי, שלא נטרח בחיפוש הדברים בהרבה ספרים. והקדמתי לפירוש הספר קצת פרקים מועילים בהבנת הספר ובאמונת ההשגחה, ונטיתי בקצת מקומות מפירושו, וגם במה שעלה בידם מכוונת הספר. ואל ייחס המעיין זה אלי לעזות פנים, כי כן דרך החכמים, שהתלמיד אינו נושא פנים בתורה לרבו במה שנראה לו סתירה בדברים, וכן מציינו לרבותינו ז"ל (סוטה לא, א) שחכם אחד העלה בעינו ענין אחד באיוב, ובא תלמיד תלמידו והעלה היפך, ולא האשימוהו בזה אבל שבחוהו".

מתוך "אוהב משפט", סוף פרק לג:

זהו הנראה לנו בזה, ויישוב הפסוקים הוא מעיד על אמיתת פי' זה, ותקננו הרבה דברים לא באו על נכון בדברי הראשונים ז"ל, כמו שיתבאר למעיין בספר הזה, והאלקים יכפר שגגותי ושגגת כל בית ישראל, וידריכנו וידריך כל בית ישראל בנתיבי מצוותיו, אמן וכן יהי רצון אנ"ס.

פירושו של רשב"ץ לספר איוב הוא פירוש רחב ומעמיק הכולל עיון בכל היסודות הפרשניים: המשמעות הפילוסופית של הדברים, ביאור תוכן הפסוקים בהקשרם – הטענות והמענים, ועיון מילוני, תחבירי ודקדוקי. דרכו בפירושו היא דרך הפשט המתאימה ליישוב לשון הכתובים ולהקשרם, כלשונו לא פעם "וזהו הנכון בפשט הכתוב" (כגון כו, יב). את כל זאת כתב בבהירות נפלאה, כך שלמרות אריכות הדברים הביאורים פשוטים להבנה.

בפירושו לאיוב רשב"ץ מפרש כל פסוק ופסוק, גם כשמשמעו נהיר,¹⁸ להוציא פסוקים בודדים. הוא מציין כל פסוק על ידי המילה הראשונה בו, ומפרש קודם כול את העניין – את תכנו הכללי, ואם אין הדבר מובן ופשוט הוא מסביר גם כיצד "נקשר" הפסוק אל הפסוקים שלפניו ואחריו. בדרך כלל רק אחר כך הוא מביא מילים בודדות מתוך הפסוק ומבאר את הוראתן. לפעמים הוא פותח בבארו מילה מן הפסוק שבלעדי הבנתה לא יובנו דברי ההסבר שיכתוב.

כפי דבריו בהקדמתו המובאת לעיל, הקו הבולט והמיחד את פירושו הוא הציטוטים הרבים מדברי פרשנים שונים, אשר חלקם מצוטטים בשמם וחלקם ציטוטים אנונימיים בשם "יש מפרשים" (=י"מ). להלן אפרט מי הם הפרשנים המובאים על ידו ומהו הנוהג שלו בהבאתם.

כפי שיורחב להלן, ציטוטים אלה הם אבני הבניין של פירוש הרשב"ץ; אין זה ליקוט בעלמא של דברי ראשונים, אלא הבאת אפשרויות הבנה שונות לפסוקים תוך כדי בחינה ועיבוד של דברי הראשונים: רשב"ץ מביא אותם תוך דיון בדבריהם, פעמים רבות הוא מוסיף הסבר ועל ידי כך מחזק את הדברים, ופעמים אין הוא מסכים לדרך הביאור ומציין במה חסרונו. לפעמים הוא מכריע בין הפירושים המובאים ובורר את הפירוש הנראה לו, אך לא תמיד הוא נוהג כך: בעיקר בפסוקים קשים להבנה אין הוא נוהג להכריע. פשר הדבר הוא שהאפשרויות השונות מתאימות ל"יישוב הפסוקים" והלומד יבחר בנראה לו.

התוצאה של כל זאת היא שהפירוש לכל פסוק הוא ארוך, והוא כולל אפשרויות שונות להבנת תכנו בכלל ולביאורי המילים בו בפרט. אם ירצה הקורא לזהות בתוך הפירוש את ביאורו האישי של רשב"ץ – יהיה זה קשה, משום שהוא אינו מקפיד לציין תמיד את שמו של הפרשן שדבריו מצוטטים, אף לא תמיד הוא כותב "ויש מפרשים", כך שהקורא עלול לחשוב שאלה הם דבריו שלו.

על זאת יש להוסיף עוד: גם מתוך דברי הקדמתו (לעיל), ובעיקר מתוך עיון בפירושו, נראה כי מטרתו של הרשב"ץ לא הייתה בהכרח לחדש פירוש משלו (בניגוד לספורנו, למשל), אלא להעלות אפשרויות שונות בהבנת הפסוקים, לדון בהן ולהצביע על מידת התאמתן למשמעות המילים, לגורנון, לתחביר הפסוקים ולהקשר העניינים.

אביא כמה דוגמאות לכך:

"הלא-ל יסגן גבר כי יסגן עלימו משיכיל" (כב, ב) – רשב"ץ פותח בפירוש (בלא לנקוב בשם המפרש):

18 למשל יט, טו, "לעבדי קראתי" – רש"י, רמב"ן, א"ע ורלב"ג אינם מפרשים כלל את הפסוק, לא כן רשב"ץ.

הביניים.

לדוגמה:

"תחדש עֲדִיךָ נגדי וְתָרַב כַּעֲשֶׂךָ עַמְדֵי חַלִּיפוֹת וַצְבֵי עַמִּי" (י, ז) –

י"מ עדיך – ננעיך כתרגום ספחת עדיתא, ואינו נכון, ובאמת שהם נגעים, אבל לא מדמיון אבל הוא דרך משל, כי הנגעים הם עדים שאיוב הוא רשע.

דברי הי"מ הם דברי רלב"ג,²⁰ והמילים "הנגעים הם עדים" וכו' הן דברי רמב"ן.

אף בפסוק טו, כח מובא פירוש ארוך בשם י"מ, וכולו לקוח מתוך דברי רמב"ן, וכן בפסוק טז, כט שוב מובאים דברי רמב"ן בשם י"מ.

דוגמה מייצגת וחשובה לענייננו היא לז, יז – "אשר בגדיך חמים בהשקט ארץ מדרום": מובאות שלושה אפשרויות הסבר בשם י"מ, ולאחריהן כותב רשב"ץ: "והראשון יותר נכון להרמב"ן ז"ל". משמע: הוא הביא את דבריו בצורה אנונימית, הוסיף עוד פירושים, ובסוף כבדרך אגב הוסיף שהראשונים הם דברי רמב"ן! כך גם כד, כב – רשב"ץ מפרש את הפסוק בשתי דרכים, ומסיים: "והראשון הוא יותר נכון, אל הרב ה"ר משה ב"ר נחמן, ושני הפירושים כתב הוא ז"ל". וראה גם לז, כב.

אך לא רק לגבי הציטוטים מרמב"ן נהג כך:

כא, לג – הוא מאריך בהסבר העניין ומסיים "כן נראה לי פירוש אלו הפסוקים, וזאת היא שיטת (!) רש"י ז"ל, והוא נאות אל כוונתנו, ויש פירושים אחרים שאינם נכונים".

כפי שהראיתי, רשב"ץ מרבה במיוחד לציטט מתוך פירושו של רמב"ן. ההסבר לכך הוא קודם כול היותו פירוש מעמיק ורב היקף במיוחד, וידוע שהשפיע ביותר על חכמים שעסקו בפירושי ספר איוב, כגון רבנו בחיי והרקאנטי.²¹

הערכתו הרבה לדבריו של רמב"ן ניכרת לא רק בתחום זה של פרשנות אלא גם בתחום ההלכתי: "ולא היותו הרשב"ץ ז"ל – תלמיד תלמידי תלמידיהם של הרמב"ן והרשב"א ז"ל, גריר אחריהם לפרש התלמוד כן" (דלא כפירוש רש"י), כך כותב ר' צדוק הכהן מלובלין.²²

אולי יש לצרף לכאן גם את העובדה שלרשב"ץ יש קשרי משפחה עם הרמב"ן, כפי שהוא כותב בתשב"ץ ח"א סי' ע"ב ד"ה "ועתה אודיעך": "והרב ר' משה בר נחמן זקנו של מורי חמי היה"...

עובדה מעניינת הראויה לציון היא שהציטוטים מרס"ג הם מתחילת ספר איוב עד פרק כח, ז. מכאן מפסיק רשב"ץ לציטט ממנו (חוץ מפעם אחת בפרק לח שם העתיק את דבריו מתוך א"ע). ייתכן שהספר שבדידו נקטע במקום זה.

נוסף למפרשים האלה מביא רשב"ץ דברים בשם "יש מפרשים" (י"מ) שמקורם אינו ידוע, ומאות פירושים כאלה משובצים בדבריו.

דוגמאות: כג, ו – "עוד שמעתי פירוש נאה"; טו, יב – מביא שלוש פעמים י"מ ואחריהם – "ונראה לי..."; י, א – מביא חמש פעמים י"מ; יח, יג / לו, ד – ארבעה י"מ, וכך עוד ועוד.

20 אמנם יכולה להיות אפשרות שהדברים נאמרו על ידי מפרש אחר, וגם רלב"ג הביא את דבריו.

21 שעוועל, מבוא, עמ' יב-יד.

22 פרי צדיק, ח"א קונטרס שביתת השבת אות א דף לד, ג. מתוך יעקב חיים סופר, ברית יעקב, קס"ט.

כמו כן מצויים בפירושו פעמים רבות הערות כגון – "רובי המפרשים" (זו, יב; כג, טז); "רבו המפרשים בזה הפסוק" (כד, א) וכדומה, ופעמים רבות מאוד הוא מוסיף שיש פירוש או פירושים אחרים שאינם נכונים (כגון ט, טו; טז, יג; יב, יד, טז).

יש לציין שגם א"ע ורמב"ן בפירושה לאיוב מרבים באופן מיוחד לצטט דברי "יש מפרשים". לדוגמה, א"ע: כב, כ; כד, א – "רובי המפרשים"; כב, כה – "ויש אומרים"; יא, יז – יש אומרים... ואחרים אמרו. רמב"ן: כב, כה – "ויש מפרשים", וכן יא, יז; מב, י. ואף רש"י, כגון יא, יז – "שמעתי פירוש", ועוד. דבר זה מוסבר כנראה בעובדה שהיו לפנייהם פירושים רבים במיוחד לספר איוב, כפי שצוין במבוא.

מלבד הפרשנים הנוכרים, שאותם רשב"ץ מרבה לצטט, הוא מביא (מעט) גם את דברי החכמים או המקורות הבאים:

הרמב"ם, מתוך מורה נבוכים²³ – רשב"ץ מכנה אותו "הרב המורה" (כג, א, ו; יא, טז; יב, יח), וכן "הרב המורה צדק" (בסיכום שבסוף פרק יא).

"יש מהגאונים ז"ל" (ב, ג) מרמב"ן בחידושי חולין (לט, כו); "בעלי הקבלה" (כה, כח) ובדברי הסיכום בסוף פרק לג); רבי יונה ורבי דוד קמחי בספר השרשים (ה, ד; יב, כב) או "המדקקים" ו"מדקק אחר"²⁴ (כ, יז; כא, ה); הוא בודק ב"ספרים המדוייקים" (כא, ה; מא, ד) ומביא את רבי יוסף קמחי בפירוש התורה (לו, יט); "הפילוסופים" (ד, יד; י, יב; כה, כב); "דעת הפילוסוף היווני" (בסיכום שבסוף פרק יא); "דעת חכמי האומות" (י, י) ו"חכמי הטבע" (כה, כו).

רשב"ץ משתמש גם בהערות המסורה:

כו, יא – "אזכה אתכם ביד א-ל, ובמסורה – 'אורה תרין בתרין לשני: צדה אורה, אורה אתכם', והראשון לשון השלכה, ואם כן אין זה לשון השלכה". רשב"ץ השתמש כאן בהערת המסורה ולמד ממנה את משמעות המילה.

במקרה אחר ציין את הערת המסורה לגבי הקרי והכתיב:

כא, יג – "יבלו (כתיב) יבלו (קרי) בטוב ימיהם, במסורה – לית כוותיה בקריאה, כלומר כי יש בכתוב כוותיה, אבל לא בקריאה והוא זה שהוא כתוב בבית וקרי בכ"ף".

שימושו הרב של רשב"ץ בדברי המפרשים שקדמו לו מעלה בפנינו שאלה: **האם פירוש הרשב"ץ הוא מעשה ליקוט בעלמא?**

אף בלא להתעמק בחקירת הדבר, ביכולתי לציין קווים בולטים אחדים השוללים את ההנחה שפירוש רשב"ץ הוא ליקוט:

הפירוש לאיוב כתוב ברציפות ובאחידות, ויש עקביות בדרך הצגת הדברים ובעריכתם;

דברי המפרשים המצוטטים – פעמים רבות תוך ציון שמם – אינם מועתקים באופן טכני בשלמותם זה אחר זה. הרבה פעמים הוא מעתיק רק חלק מדברי המפרש ומשלב זאת עם פירוש משלו או עם ביאור אחר, ועל ידי כך הוא יוצר יצירה חדשה;

זאת ועוד: רשב"ץ בוחן את הדברים, מבקרים, מעיר הערותיו ומוסיף עליהם, וזאת על פי שלוש אמות מידה: משמעות המילים בהתאמה לצורתן הדקדוקית, תחביר הפסוקים וההקשר הענייני. להלן אדגים

23 וזאת בעיקר בהקשר להסברים הפילוסופיים לספר איוב.

24 אמנם ייתכן שהעתיק את דבריהם מתוך ספר השורשים לרד"ק.

את דרכו בכך.

ולבסוף, יש ליזכור את דבריו שלו בסוף פרק לג – אלה שהובאו בפתחה לעיל – "ותקננו הרבה דברים לא באו על נכון בדברי הראשונים ז"ל, כמו שיתבאר למעיין בספר הזה".

אם כן – מטרתו המוצהרת היא לתת ביד הקורא פירוש כולל ומקיף לספר איוב המבוסס על דברי המפרשים הראשונים אך יחד עם זאת הוא מהווה **יצירה חדשה, מבוקרת ומעובדת**.

מאלף להוסיף לכאן את דבריו של נחום אריאלי שחקר את **שיטתו הפילוסופית** של רשב"ץ מתוך ספריו,²⁵ ולראות עד כמה הם מקבילים לענייננו: "בהשקפה ראשונה נראה הספר על שום אופי כתיבתו האנציקלופדי כאוסף של ידיעות שונות... והנה חרף העובדה שהוא מביא כל כך הרבה מקורות, לא ניכרת עליו שום השפעה במישרין של אחד מהם. בשום מקרה אינו הולך עד סוף הדרך עם שיטה אחת בלבד. הדברים מצוטטים מתוך ביקורת גלויה, הוא דוחה ומקבל רק מה שנראה לו על פי הקריטריונים שהציב לעצמו... משנתו של דוראן איננה אוסף של הצגת דעות בלא שהוא מחווה את דעתו ביודעין לכאן או לכאן".

הבאת התרגום הארמי לספר איוב

למעלה ממאה פעם מצטט רשב"ץ את התרגום הארמי לאיוב. בבדיקת הציטוטים האלה גיליתי שכולם – ללא יוצא מן הכלל – מועתקים מילה במילה מתוך פירוש הרמב"ן לאיוב. אורכו של הציטוט זהה למה שהביא רמב"ן, לפעמים קצר – שתיים-שלוש מילים, ולפעמים ארוך, כמעט הפסוק כולו. פעמים רבות ממשיך רשב"ץ ומצטט גם את דברי התייחסותו של רמב"ן לתרגום שהביא.

בכל המקרים האלה אין רמז בדברי רשב"ץ לכך שלא היה לפניו התרגום הארמי לאיוב, ושהוא לקוח מתוך רמב"ן, ורק מתוך ההשוואה התברר לי הדבר מעל לכל ספק: **לא היה לפני רשב"ץ תרגום ארמי לאיוב**, כשם שלא היה לפני רש"י, א"ע ורלב"ג.

למרות זאת רשב"ץ מייחס חשיבות רבה לדברי התרגום, והוא מציין זאת לא אחת בדבריו, כגון בפסוק לח, ל – "...והראשון יותר נכון, וכל שכן אחר שנמצא בתרגום". משום כך הוא מקפיד ומצטט את התרגום בכל הפעמים שרמב"ן מביאו. כדוגמה לדבר ניתן להביא את פסוק כב, טז שבו כותב רמב"ן "משל על מהירות ההכרתה או יזכור אנשי דור המבול, וכן בתרגום" – הסתפק בכך ולא ציטט, והנה אף במקרה זה הקפיד רשב"ץ וכתב: "משל לתוקף הצרות או יהיה רמז אל המבול, וכן דעת התרגום". כלומר – גם במקרה זה שאין הוא יודע מה באמת כתוב בתרגום, העתיק את דברי רמב"ן המזכירו.

יחסו אל מדרשי חז"ל

רשב"ץ מביא את דברי חז"ל ושוזר אותם בפירושו בדרך כלל בלי לציין את מקורם, כגון "ואמרו חז"ל" (א), "דקדקו רז"ל" (לג, כג), "ואף על פי שהוא במדרש" (יב, כג), "ויש לרז"ל בזה מדרש סתום" (ג, ג). אך לפעמים ציין את המקור, כגון "גמרת ארץ ישראל" (א, כ; לא, טו), אבות דר"נ (לא, א), וספרי מדרש שונים – אלה שמות רבה (כב, כה), מדרש תהלים (לט, ה), פרקי דרבי אליעזר (כה, ו), וכן ספר יצירה (כה, כה; כה, כז) וברייתא של ל"ב מידות (לג, כה).

רשב"ץ מביא מדרשי חז"ל, אך אינו מרבה בכך. מטרת המדרשים שהוא מביא להאיר את העניין או הפרשה, לדוגמה -

"חי א-ל הסיר משפטי ושיד-י המך נפשי" (כו, ב) - ורז"ל אמרו איוב עובד מאהבה היה, שאין נשבע בחיי המלך אלא אוהבו.

"היערך שועך לא בצר וכל מאמצי כח" (לו, יט) - ורז"ל דרשו מכאן שצריך להקדים תפילה לצרה.

לד, לו - ובמדרש פירושוהו כי אמר אליהוא... והוא מדרש הגון.

בדרך כלל מציין רשב"ץ שפירושי חז"ל אינם מתאימים לפשט הכתוב, ורק במקרים נדירים מובאים דבריהם כפירוש לפסוקים, שכן דרכו בפירושו היא דרך הפשט. לדוגמה -

"תלה ארץ על בלימה" (כו, ז) - ורז"ל עשו בלימה מילה אחת, ואמרו אין העולם מתקיים אלא על הבולם פיו בשעת מריבה, שנאמר "תולה ארץ על בלימה" ודרך דרש הוא.

כו, יב - ויש פירושים אחרים ומדרשות, וזהו הנכון בפשט הכתוב.

"ויען ה' את איוב מן הסערה" (לח, א) - ויש פירושים אחרים ומדרשות רבים בגמרא ובמדרשות בענין "מן הסערה" אבל זה הוא פשט הכתוב באמת.

כח, יג - ורז"ל דרשו... אבל הפסוק סמך לזה, ואין זה מעניין המענה.

לעתים רחוקות רשב"ץ מביא את דברי חז"ל ומציין שהם מתאימים לפשט:

מ, טו - והפסוקים הם נאותים למדרשם, וקבלתם אמת היא.

ג, ח - והנכון פי' א"ע ז"ל וכל שכן אחר שמצאנוהו לרז"ל ובתרגום.

כו, ח - ויהיה סוף הפסוק תשובה לראש הפסוק, כלומר... ובדברי רז"ל מתפרש כן... והוא פשט הכתוב באמת.

לט, א - ודרשו רז"ל... וי"מ... וי"מ... ודברי רז"ל הם יותר נכונים כי הם דברי קבלה.

"לא הדריקהו בני שחץ" (כח, ח) - וכן פירושו רז"ל בפ' חלק, שחץ - אריה.

בחירת דברי הראשונים

התייחסותו של רשב"ץ אל דברי המפרשים שהוא מביא והדרך שהוא דן בה בביאוריהם השונים; כיצד הוא בוחר את התאמתם "ליישוב לשון הכתובים" בדרך הפשט ונותן תשומת לב בולטת לדקדוק המילים ולתחביר הפסוקים, ואת התקשרותם לעניין בכללו - כל אלה דורשים תיאור בפני עצמו.

לא כאן המקום לתיאור רחב זה. בכל זאת אעיר כאן הערות שיתנו מושג-מה גם בנושא זה, ואתן דוגמאות אחדות לדברים.

כפי שנאמר לעיל, רשב"ץ בדרך כלל אינו מסתפק בהבאת ההסברים השונים, אלא מבקר אותם ובוחר את מידת התאמתם ללשון הפסוק ולהקשרו, ופעמים רבות מכריע ובורר את הפירוש הנכון.

ברבים מן המקרים מצאתי שהפירוש המועדף מובא בראש האפשרויות, כפירוש ראשון.

לדוגמה - בפסוק "כי אל א-ל האמר נשאתי לא אֶחָבֵל" (לד, לא) מביא את רש"י, א"ע, י"מ, רמב"ן, י"מ ורלב"ג ומסיים "והראשון נראה יותר נכון". כמו כן באותו פרק, פס' כ - "והראשון נראה יותר נכון", ובפס'

כב – "והראשון נראה יותר נכון בהקשר הפסוקים", וכן לו, לג; לו, ג ועוד.
 כאשר אותו פירוש ראשון מובא ללא ציון שם המפרש ואף בלי "יש מפרשים", נראים הדברים שזהו
 ביאורו של רשב"ץ עצמו.

רשב"ץ מצטט הרבה את ביאורי רלב"ג, (הוא מכנה אותו "החכם רבי לוי" וכד'), בעיקר בתחום הלשוני.
 אבל פעמים רבות אין הוא מסכים עם שיטתו וגישתו אל הכתובים, ומסתייג מדבריו בחריפות,²⁶ בדרך כלל
 בלי לצטטם. לדוגמה –

לד, ל – "ויש לרלב"ג בפסוקים אלו דרך נכריה יוצאה מדרך הפשט".
 לה, טו – "ויש דרך נכריה לחכם רלב"ג ז"ל בכל זה, ואינה הולכת בדרך הפשט ולא בדרך האמת".
 לד, לא – "וכן פירושו רבי לוי ז"ל, אלא שהפכו לפנים אחרים על פי דרכו, ואין דרכו נכונה בזה".
 לג, יח – "ואינו דעת תורני כלל".

לא כן לגבי רש"י, א"ע ורמב"ן – אותם הוא מרבה לצטט, ורק לעתים רחוקות מצטט את דבריהם כדי
 להתנגד להם. דוגמאות למקרים כאלה:

רש"י: כא, יז – "רש"י ז"ל פירש... ורחוק הוא זה הפירוש". לא, יח – "ורש"י ז"ל פירש... ואינו נכון".
 מא, כו – "ואינו נכון בפשט הכתוב".

רמב"ן: כ, יא – "ואינו נכון"; לב, כא – "ואין בזה הפירוש טעם".

א"ע: א, ו – "והחכם נ' עזרא ז"ל יש לו בזה דעת נכריה... ורחמנא ליצלן מהאי דעתא". ו, ו – "ור"א
 ז"ל פירש... ואין בזה הפירוש טעם". לג, כג – "ור"א ז"ל כתב... ואין זה דעת האמת".

אביא כאן כמה דוגמאות לדרכו בבחינת דברי המפרשים שהוא מצטט:
 "יחד יבאו גדודיו וְיִסְלְזוּ עָלַי דַּרְכָם, ויחנו סביב לאהלי" (יט, יב) –

פירש הא"ע ז"ל וְיִסְלְזוּ מעניין סלון ממאיר, כמו "הנני סך את דרכך בסירים" "דרכי סורר" ואינו נכון.
 ורש"י ז"ל פירש מלשון מסיילה והוא הנכון. וכן תרגום וכבשו עלי אורחיהו. והרמב"ן פירש "עלי" כמו
 אֵלַי, כלומר אלי הם באים. עוד פירש "עלי" – ממש, שהם דורכים עלי כמו שדורך במסילה, והוא הנכון.
 "אחריו יאיר נתיב יחשב תהום לשיב"ה" (מא, כד) (מדובר בלויתן הגדול המרתיח מצולה):

פירש החכם ר"א ז"ל שהוא כפול, כלומר יחשוב הרואה התהום כאילו הוא איש שיבה מרוב הלובן,
 והוא כמו יאיר נתיב. והרמב"ן ז"ל פירש יחשוב לויתן התהום לשיבה, שיניחנו בלבו לעת זקנתו כי יאריך
 בו ימים רבים בתוקף עצמותו וגופו הבריא. והפירוש הראשון נראה יותר נכון, אע"פ שמילת "יחשב"
 מתיישבת לזה הפירוש יפה.

"חי א-ל-הסיר משפטי ו-די המר נפש"י" (כו, ב) – "וי"מ הסיר מלשון 'דרכי סורר' כלומר עוות משפט. ואין
 צורך, כי המשפט דרך סתם הוא משפט צדק, וההסרה היא עוול".

²⁶ ראה לעיל בעמ' 3 על ספרו "לזית חן" לבראשית, אותו כתב ארבעים שנה לאחר שכתב את פירושו לאיוב, כשעיקר
 מנגמתו להתווכח עם פירושו של רלב"ג לבראשית. כן כותב בנו – שו"ת הרשב"ש סימן ד"ה תשובה: "כן כתב
 בספרו ספר לזית חן שחיבר להשיג על פרישת התורה שחיבר קרובו החכם הגדול ר' לוי ז"ל".

והנה כמה דוגמאות לתשומת הלב שהוא מייחד בביאורו לעניין ההקשר של הפסוקים:

כח, יג – "לא ידע אנוש עֲרָקָה ולא תִּמְצָא בארץ החיים, תהום אמר לא בי היא, וים אמר אין עמדי. לא יִתֵּן סגור תחתיה ולא יִשְׁקַל כסף מחירה" – י"מ עֲרָקָה מענין מערכה, כלומר מערכת משכנה, והוא נופל יפה עד סוף הפסוק ופסוק שלאחריו. והנכון שהוא כמשמעו, והוא נופל יפה עם הפסוק שלאחר אחריו (כח), טו – לא יִתֵּן סגור תחתיה ולא יִשְׁקַל כסף מחירה).
 לח, ל – והראשון יותר נכון, וכל שכן אחר שנמצא בתרגום, וכן פירושווהו כל המפרשים ז"ל והוא נקשר עם הפסוק שלפניו.
 כא, יז – והרמב"ן ז"ל פירש... ונכון הוא בהקשר הפסוקים.
 מ, ו – כן נראה לי הקשר אלו המענינים, והפסוקים יורו על זה.

מקבילות לצורה ותחביר בלשון הפסוק ומקבילות פרשניות

בבואו להסביר צורה חריגה, מבנה תחבירי מיוחד, משמעות של מילים וכן ביטויים ומליצות נוהג רשב"ץ להוכיח זאת על ידי היקש והשוואה למקומות אחרים במקרא (כמו גם הפרשנים קודמיו שנהגו כך), ובמיוחד הוא מרבה להביא מקבילות פרשניות. להרבה תופעות לשוניות הוא משתמש במקבילות קבועות כהסבר והוכחה, כפי שהשתמשו בהן המדקדקים קודמיו²⁷ ובעקבותיהם הפרשנים.

למשל "ואני תפילה" (תהלים קט, ד) – מבנה תחבירי מיוחד שכוונתו "אני איש תפילה" (יא, ב); כשהנושא בריבוי והפועל ביחיד הרי זה כמו "בנות צעדה עלי שור" (בראשית מט, כב) (יא, ב) – כלומר: כל אחת מהבנות צעדה (יא, ב; יב, ז; כב, ט); כאשר בשורש מן הכפולים באה אל"ף במקום לה"פ הכפולה, הרי זה כמו "אשר בואו" (ישעיה יח, ב – במקום "אשר בוזו") – "האל"ף תמורת הכפל" (טו, לב; מ, כא); כאשר ב"ית השימוש חסרה, זה דומה ל"שבי אלמנה בית אביך" או "הנמצא בית ה'" (זו, ו; לו, ו); דוגמה לבי"ת נוספת היא (משלי ט, ה) "לכו לחמו בלחמי" (טז, ז); לכו"ד – "אמרי לי אחי הוא" (ברא' כ, יג), כמו בעבורי (לג, כג); אם זכרתך על יצועי" (תהלים סג, ז) – היא דוגמה ל"אם" לשון באמת (זו, יג).

פעמים רבות רשב"ץ מביא סיוע לביאורו ע"י **מקבילות פרשניות**, כלומר – מקום אחר במקרא שבו מופיע אותו רעיון או משמשת אותה מליצה. הוא נוהג לציין את ההיקש במילים "כטעם", "דוגמת", "על דרך", "כעניין" וכו'.

לדוגמה, "בכחו רָגַע הים ובתבונתו מחץ רֶהַב" (כו, יב) –

"בכחו רָגַע" כמו "רָגַע הים ויהמו גליו" (ישעיה נא, טו) והוא מעניין בקיעה, כלשון "עורי רָגַע וַיִּמָּאֵס" (איוב ז, ה)... "ובתבונתו מחץ רֶהַב" – הם הדגים הגדולים אשר בתוכו... ובא כדרך "אתה פוררת כְּעֵזְךָ ים שְׁפָרְתָּ ראשי תנינים על המים" (תהלים עד, יג).

בפסוק זה מביא רשב"ץ שני פסוקים המוכיחים את ביאורו למילה "רָגַע" ואחר כך מקיש את שתי הצלעות

27 ר' יהודה חיוג', ר' יונה אבן ג'נאה, רד"ק ואחרים.

לפסוק בתהלים אשר גם בו אותם שני רעיונות. בכך יש גם סיוע נוסף לביאורי המילים רָנַע, רָהַב.

"אשר אני אחזה לי ועיני ראו ולא זר, כלו כְּלִיְתִי בְּחָקִי" (יט, כז) – אני לבדי רואה ומרגיש מה שיש בפנימי הגוף, כטעם "לב יודע מַרְת נפשו" (משלי יד, י).
מְעִיר מְתִים ינְאָקוּ ונפש חללים תִּשְׁנֹעַ (כד, יב) – כטעם "קול דמי אחיך צועקים" (ברא' ד, י).

פירושו הדקדוקיים של רשב"ץ

ספרי רשב"ץ – אף אלה העוסקים בהלכה – גדושים הערות והסברים בענייני לשון ונוסח. מאליו מובן שעניינים אלה רבים במיוחד בחיבורים העוסקים בפרשנות. בהערותיו בענייני נוסח השתמשו ח' ילון בכברו את ניקוד המשנה²⁸ ושי' שרביט בכירור נוסחאותיה של מסכת אבות.²⁹

אך הראשון שהעריך את הטמון באוצרות כתביו בתחום הלשוני הוא מ' בר-אשר. בשלושה מאמרים ייחד את עיונו לחיבורי הקטנים של רשב"ץ – פירושו להגדה "אפיקומן",³⁰ פירושו לפרק "איזהו מקומן" ולברייתא דרבי ישמעאל³¹ ופירושו להושענות.³² במאמריו אלה הביא דוגמאות מדברי רשב"ץ העוסקות בענייני נוסח ובענייני לשון, ונתן בכך מושג על תרומתו של רשב"ץ אף בתחומים לא-הלכתיים אלה, תרומה שטרם עמדו עליה. הוא הראה את הדות הבנתו של רשב"ץ בתחומי הלשון השונים, ומצא בדבריו עדויות על מסורות לשון עתיקות שהילכו במקומו. במאמריו הובאו ביאורים של רשב"ץ המשקפים את ידיעותיו ובקיאותו המופלגת כמקרא ובספרות חז"ל, כולל התרגומים הארמיים.

פירוש לספר איוב ללא ספק מחייב ביאורים לשוניים רבים. אכן, בפירושו של רשב"ץ משובצות מאות הערות לשוניות בדקדוק ובתחביר, אך היות שהפירוש עצמו כמעט אינו מוכר, אף הערות אלה נותרו ללא עיון ושימוש.

למעלה ממאתיים הסברים דקדוקיים פזורים בפירושו לאיוב.³³ כשם שהוא נוהג להאריך בביאורים העוסקים בתוכנם של הפסוקים, אף בהערותיו הדקדוקיות אין הוא חוסך הסברים, הוא מציין כתיב או ניקוד מיוחדים, מבחין הבחנות ומדגיש הבדלים בצורה, מגדיר שורש, בניין ומשקל, ונותן להם מקבילות. בזה הוא בולט בין המפרשים הראשונים שאותם הוא מרבה לצטט – רש"י, א"ע, רמב"ן ורלב"ג – אשר גם בפירושיהם מצויות הערות דקדוקיות לא מעטות, אך מספרן קטן בהרבה לעומת המצוי בפירוש רשב"ץ. כדי לתת מושג על כך ספרתי כמדגם את ההערות הדקדוקיות בפרקים כ–ל: רשב"ץ – 55, רש"י – 12, א"ע – 13, רלב"ג – 6.

ההגדרות הצורניות ועיוני הדקדוק המשולבים בביאוריו מצויים קודם כול במקרים שבהם הצורות הן לא שגרתיות או קשות להבנה. אך לרשב"ץ חשובה ההגדרה הצורנית לא רק במקרים שבהם העיון הדקדוקי תומך בביאור המילוני ומשלים אותו. בעיקר בתחום הצורות (שורש, בניין ומשקל) בולט ייחודו לעומת

28 מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 149, 95 ועוד.

29 לשונה וסגנונה של מס' אבות לדורותיה, באר שבע תשס"ו, עמ' 104, 105, 187 ועוד הרבה.

30 לשוננו לעם נא-נב, ירושלים תש"ס-תשס"א.

31 לשוננו לעם נג, ב, ירושלים תשס"ב, עמ' 74-67.

32 תשורות לאבישור, מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון, תל אביב תשס"ד, עמ' 157-168.

33 לתחום זה הקדשתי מחקר – עבודת גמר לאוניברסיטה העברית בירושלים – פירוש רבי שמעון בן צמח דוראן לספר איוב: ביאוריו הדקדוקיים, תשס"ו.

המפרשים הראשונים (רש"י, א"ע ורמב"ן), ויש לציין גם את **העקביות** שנהג בה, בהתמידו לאורך כל הפירוש לציין, לברר ולהסביר כל צורה הריגה או לא שקופה.

אביא כאן דוגמאות מספר מתחומים שונים:

"לְהַשִּׁיב נַפְשׁוֹ מִנִּי שְׁחַת לְאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים" (לג, ל):

הַחַיִּים הֵם בְּנֵי הָאָדָם, וְכֵן דַּעַת הַתְּרֻגוֹם שֶׁאֵמֵר בְּנֵהוּרֵי חַיִּיא. וְאִי־שֶׁשֶׁר שִׁיאֵמֵר... לְאוֹר בְּאוֹר הַחַיִּים הַנִּצְחִיִּים שֶׁאֵין לָהֶם הַפֶּסֶק, וְהוּא הָאוֹר הָעֲלִיּוֹן. חַיִּים בְּפִירוּשׁ הָרֵאשׁוֹן תּוֹאֵר, וּבְפִירוּשׁ הַשֵּׁנִי שֵׁם, וְהַכֵּל נִכּוֹן.

הוּ קָלְתִּי מִה אֲשִׁיבֶנִי יְדֵי שְׁמֹתֵי לְמוֹ פִּי (מ, ד):

קָלְתִּי – לִשׁוֹן קָלוֹן, אֵף עַל פִּי שֶׁאֵינוֹ מִשְׁרָשׁוֹ כִּי שׁוֹרֵשׁ קָלוֹתִי קָלַל, וְשׁוֹרֵשׁ קָלוֹן קָלָה, וְכֵן זָכָה וְזָכָה שְׁנֵי שְׂרָשִׁים בְּעֵינֵי אֶחָד. וּבִכְלָל כָּל לִשׁוֹן קָלוֹן הוּא מֵעֵינֵי קָלוֹת, כְּמוֹ שֶׁכָּל לִשׁוֹן כְּבוֹד הוּא מִלִּשׁוֹן כְּבוֹדוֹת, כִּי הַנִּכְבָּד כְּבֹד בְּתַנּוּעוֹתָיו לְעִשׂוֹתָם כְּרָאוּי, וְהַהֶפֶךְ – נִקְלָה, שֶׁהוּא נִמְהָר בְּמַעֲשָׂיו.³⁴

הַבְּנָה נִפְלְאָה בְּמִשְׁמַעוֹת הַפֶּסֶק הַבָּא נוֹבְעַת מֵהַגְּדֵרֶת הַפּוֹעֵל בּוֹ:

וַיַּחַר עָלַי אִפּוֹ וַיִּקְשְׁבֵנִי לוֹ כְּצִרְיֹו (יט, יא):

וַיַּחַר – כִּשֶׁהוּא בַחֲרִיק הַיּוֹד הוּא מִבְּנֵי פֶעַל הַקָּל וְהוּא בּוֹדֵד, וְנֵאמַר כִּשֶׁהַחֲרוֹן הוּא בְּדִין, כְּמוֹ "וַיַּחַר אֵף ה' בְּאַשָׁה", "וַיַּחַר אֵף ה' בָּם". וְעֵתָה שֶׁהוּא בִּפְתַח הַיּוֹד הוּא מִבְּנֵי הַפְּעִיל, וְהוּא יוֹצֵא, שֶׁהוּא הַחֲרָה אִפּוֹ, כְּלוּמֵר – כִּי מִן הַדִּין לֹא הִיָּה עָלַי דִּין חֲרוֹן אֵף, אֲבָל הוּא חֲשַׁבְנִי כְּאַחַד מִצִּרְיֹו, וְהַחֲרָה אִפּוֹ עָלַי שְׁלֵא כְּדִין...

בְּצוּרַת עֵתִיד מִקּוֹצֵר הַהֶבְדֵּל בֵּין בְּנֵי־קָל לְהַפְּעִיל הִיא בְּתַנּוּעַת הַתַּחֲלִילִית: חִירִיק=קָל, פֶּתַח (או סְגוּל)=הַפְּעִיל. הַצִּירּוֹף "חֲרָה אֵף" מוֹפִיעַ פְּעָמִים רַבּוֹת בְּמִקְרָא, וְתַמִּיד בְּבִינֵי קָל. רַק כֵּן מוֹפִיעַ הַפּוֹעֵל בְּבִינֵי הַפְּעִיל, וּמִכֵּן בִּיאֻרוֹ בְּפֶסֶק: יֵשׁ כֵּן פְּעוּלָה גּוֹרֵמַת, מִכּוּוֹנַת, שְׁלֵא כְּדִין.

דְּבָרֵי רֶשֶׁב"ץ בְּעֵינֵינִים אֵלֶּה מְבוֹסְסִים פְּעָמִים רַבּוֹת עַל "הַמְדַקְדָּקִים"; מִתְּבַרֵּר שֶׁהוּא מְכִיר אֶת סִפְרֵי שֶׁל ר' יוֹנָה אֲבָן גִּנְאָח וְמַעֲיִין דֶּרֶךְ קִבְעָה בְּסִפְרֵי הַשְּׂרָשִׁים שֶׁל הַרְד"ק וּמִרְבֵּה לְצִטָּט אוֹתוֹ, אֵף אִם אֵינוֹ נוֹקֵב בְּשֵׁמוֹ.³⁵ רֵאִינוּ שֶׁרֶשֶׁב"ץ נוֹקֵט בְּפִירוּשׁוֹ דֶּרֶךְ הַסֵּבֵר אֲרוּכָה וּמְפּוֹרֶטֶת, וְאֵינוֹ סוֹמֵךְ עַל הַמוֹבֵן מֵאֵלֶּי, דְּהֵיִינוּ עַל יַדֵּיעוֹתֵיהֶם שֶׁל לּוֹמְדֵי דְּבָרָיו, וְבוֹה הוּא נִבְדֵּל מִן הַפְּרָשָׁנִים הָרֵאשׁוֹנִים אֲשֶׁר לֹא רָאוּ צוּרֵךְ לְבָאֵר כָּל פֶּסֶק. מֵאִידֵךְ גִּיסָא, שִׁימוּשׁוֹ הַרְבֵּ וְהַעֲקִי בְּהַגְדְּרוֹת הַדְּקֻדּוֹת וּבְמַעֲרַכַת הַמוֹנַחִים הַדְּקֻדּוֹקִיִּים כְּמִקְבֻלּוֹת, מִלְּמַדִּים עַל כֵּךְ שֶׁאוֹתוֹ לּוֹמֵד שְׁאוּלֵי אֵינוֹ בְּקִי בְּלִשׁוֹן הַמִּקְרָא עַל כָּל פְּנִים מְכִיר אֶת מוֹנַחֵי הַדְּקֻדּוֹק שֶׁלָּה וּמִצּוֹי בְּמַעֲרַכַת הַצּוּרוֹת: בְּהַגְדֵּרֶת הַשּׁוֹרְשִׁים וּבְמַעֲרַכַת הַבְּנֵינִים וְהוֹמִנִים.

לְסִיּוֹם, יֵשׁ לְקוּוֹת שִׁיקוּם מִי שִׁיגָאֵל אֶת "אוֹהֵב מִשְׁפֵּט" מִן הַנְּשִׂיָּה, וְיֵאִיר אֶת עֵינָיו בְּמַהֲדוּרָה שֶׁלְּמָה וּבְהִירָה שֶׁל הַסֵּפֶר,³⁶ בְּהוֹצִיאָו לְאוֹר אֶת הָאוֹצְרוֹת הַמַּחֲשֶׁבֶתִיִּים וְהַפְּרָשָׁנִים הַגְּנוּזִים בְּשֵׁנֵי חֲלָקָיו. רָאוּי לְכַךְ הַרְשֵׁב"ץ וְרָאוּי לְכַךְ סִפְרוֹ.

34 א"ע ציין בקצרה: "קלותי – מגורת קל, וקרוב מגורת קלון, והיפך הדבר כבוד מגורת כבוד".

35 כגון יח, ט – ביאור המילה "צמים" הוא כרד"ק בסה"ש, וכן בפס' כא, ה ציטט מתוך "המדקדקים", ועוד הרבה.

36 כאמור לעיל, יש כתבי יד של הספר במקומו לתצלומי כתבי יד בבית הספרים הלאומי.